

> Köleri 2 elu-ärihoone, ehitatud 1906. Kuulus 1940. aastani Adolf Kõstnerile. Siin on asunud Jaanholdi lihakauplus ja vorstivabrik, 1920.–1930. aastail töötas siin limonaaditööstus „Livadia“, A. Reiali pagariäri, siin asus ka õmblusäri ja kellassepa töökoda. Nõukogude ajal oli majas hoiukassa. Katusekorrus ehitati välja 1950. aastail. (Foto: H. Pärdi 2008)

ALEVITE PÄRLEID

VÄIKE MUUSIKALINN SUURE-JAANI

Heiki Pärdi

FOTOD: AUTORI KOGU

Alevik hakkas siia kujunema 1870. aasta paiku, osalt Suure-Jaani kirikumõisa ja osalt Taevere kroonumõisa maadele. 19. sajandi lõpus tegutses siin kihelkonnakool (1825), kõrts, apteek (1882) ja tööle hakkas arst. Suure-Jaanis oli 3 poodi, 5 pagarit, 2 nahaparkalit, 2 riidevärvimistöökoda. Elanike arv oli sajandivahetuseks umbes 600.

20. sajandi alguskümnendil hoogne areng jätkus. 1909. aastal oli alevikus juba 127 elumaja ning elanikke 1000 ümber. Siin tegutsesid mitmed seltsid – Vabatahtlik Tuletõrjeselts (100 liiget), haridusselts Ilmatar, Põllumeeste Selts ja Karskusselts. Alevikus töötasid nii tuuleveski kui ka vesiveski, siin oli ühismeierei, kaljatööstus, värvimistöökoda ning saun. Taevere mõisa kõrtsihoones oli avatud ka võõrastemaja. Suure-Jaanis oli avatud 15 poodi, sealhulgas J. Mutli raamatupood, ning tegutses suur hulk (46) käsitöölisi. Nende seas oli 8 kingseppa, 6 rätsepat, 5 pagarit, 4 lihunikku, 4 tiserit, 3 seppa, 3 parkalit, 2 maalrit, 2 kellasseppa, 2 ehitusmeistrit, korstnapühkija, treial, plekksepp, mehaanik, pottsepp ja aedviljakasvatataja.

Kõige üllatavam on, et siin leidis endale tööd isegi üks klaverihäälestaja! Samas, Kappide muusikadünastia kodupaigas see ehk ei olegi üllatav. Igaljuhul on Suure-Jaanile väga sümbolne, et siin 110 aastat tagasi klaverihäälestaja töötas.

Aastal 1923 sai Suure-Jaani omavalitsusega aleviks. 1932 oli siinsete tänavate pikkus ligi 12 km, sellest 1,5 km munakivisillutisega ja 2,2 km kruusatatud. Viljandi (praegu Köleri), Tallinna ja Pärnu tänavail oli elektrivalgustus – 25 laternat. Elanikke oli 1201 ja elumaju 163, enamik neist olid lihtsad puust ühekordsed hooned, käimlad (120) enamasti õues. 1938. a sai Suure-Jaani koos mitmete teiste alevitega (Viljandimaalt veel näiteks Mustla ja Põltsamaa) endale

› Pärnu 1. 1895. a ehitas apteeker Johannes Moistus selle oma elu- ja ärihooneks. Majas töötab ka praegu apteek. (Foto: H. Pärdi 2008)

‹ Pärnu 15. Naabruses asunud Siimu talu peremees ehitas selle maja 1929. a oma pojale elamuks. (Foto: H. Pärdi 2018)

‹ Köleri 6. Suure-Jaani Piimatalituse Ühisuse hoone. Ehitatud 1920. aastail. Majas asus ka ühisuse kauplus. Nõukogude ajal jätkas tegevust piimatööstusena. (Foto: H. Pärdi 2008)

‹ Köleri 13. Maja ehitas 1909. a Johannes Grünbaum, kes pidas siin rauatööstust. 1935. a ostis kinnistu Jaan Kuresson, kes rajas siia oma mehaanikatöökoja, kus remonditi autosid, põllutööstusmasinaid jmt. Kuulus Suure-Jaani Piimaühistule, mille likvideerimisel hoone müüdi eravaldusse. 2010. aastail ehitati hoone „vanaaegses stiilis“ põhjalikult ümber, varasemast hoopis edevamaks. Praegu müügis. (Foto: H. Pärdi 2018)

‹ Köleri 10. Ehitanud 1927. a raamatukaupmees August Mutli. Lühikest aega oli maja kasutusel kohaliku haiglana. (Foto: H. Pärdi 2018)

linnaõigused. Teisest maailmasõjast pääses linn terve nahaga.

Väikelinna arengut mõjutasid aastad 1950–1959, kui Suure-Jaani oli rajoonikeskus. Ehkki rajoonikeskusele omaseid esinduslikke uusi hooneid peale universaalkaupluse ei ehitatud, ergutas see kohalikku elu ikkagi. Sel ajal saavutas oma senise tipu ka Suure-Jaani elanikkond – 1713 inimest. 2018. aasta algul elas Suure-Jaanis 1064 inimest.

Suure-Jaani peamised tänavad on kujunenud asula kolmest erisuunalisest teest – Viljandisse (praegu Köleri tänav), Pärnusse ja Tallinna. Nende äärde ja lähikonda on koondunud väikelinna tähtsamad ettevõtted ja asutused. Linnakeskust ilmestab maaliline paisjärv, mille ühel kaldal asub keskaegne kihelkonnakirik surnuaiaga ning Suure-Jaani vanim puumaja – kirikumõis. Teisel kaldal asub endine koolipark, kus praegu on kõlakojaga lauluväljak. Kolme peatänav ühinemiskohas paiknes aleviku turuplats. Sinna ehitati 20. sajandi algul tuletõrjeseltsi maja, millest sai kohaliku kultuurielu keskus. Pritsimaja vana lihtne puutorn sai veidi

< Järve 4. Suure-Jaani Johannese kirik on ehitatud arvatavasti 13. sajandil. Enam-vähem praeguse kuju sai kirik sõjapurustustest taastamise järel 1767. a. (Foto: H. Pärdi 2018)

hiljem omapärase pagoodilaadse kuju. Siiasamasse lähedale, Viljandi tänava algusesse, ehitati uus kihelkonnakoolihoone. 1908. a püstitati aleviku lõunapiirile Peetrusele ja Paulusele pühendatud vene õigeusu kirik. 20. sajandil ehitati alevikusüdamesse uusi elu-ärihooneid: näiteks punasest tellisest A. Köstneri maja, kus eri aegadel on tegutsenud mitmed ettevõtted, nagu Jaanholdi lihakauplus ja vorstivabrik, limonaaditööstus „Livadia”, A. Reiali pagariäri, ka õmblusäri ja kellassepa töökoda, nõukogude ajal tegutses majas hoiukassa. Veidi edasi Viljandi poole kerkis ehitusmeister J. Grünbaumi suur avar maja (Köleri 13, praegu põhjalikult ümber ehitatud), kus tal oli oma rauatööstus. Teisele poole turuplatsi ehitas kaupmees Reimann 1911. a „saksa stiilis” tekstiili- ja rõivakauplusehoone, mille valgeks krohvitud seinu raamivad punasest tellisest piirid. Nõukogude aja algul oli siin kultuurikaupade pood ja juuksur, 1962. a ehitati maja ümber kortereiks. Ka 1920–1930. aastail jätkus vilgas ehitustegevus. Viljandi tänavale ehitati

> Köleri 14. Maja ehitas Fritz Aule 1925. a elamuks ja postkontoriks, ent hoone ei valminud õigeaegselt ning selle omandas Johannes Ott. Eesti ajal oli siin alevi- ja hiljem linnavalitsuse kontor. Nõukogude ajal paiknes majas Suure-Jaani rajooni parteikomitee ja täitevkomitee, hiljem linna täitevkomitee ja külanõukogu. Eesti Vabariigi taastamise järel asus siin kohalik politsejaoskond. (Foto: H. Pärdi 2008)

> Köleri 17. Paul Bachi maja, ehitatud 1892. a. Siin asus omal ajal Taevere vallavalitsus, nõukogude ajal lastesõim ja kirikuõpetaja korter, praegu korterid. (Foto: H. Pärdi 2018)

> Järve 5. Suure-Jaani vanim puumaja, 18. sajandi teisel poolel ehitatud kirikumõisa hoone, ennistati 2015. a. Nõukogude ajal tegutses hoones lasteaiad. (Foto: H. Pärdi 2018)

> Ilmatari 9. Eesti aja lõpus, 1940. a ehitatud uus, nn Kondase koolimaja. Projekti autor arhitekt Johannes Pikkov. Aastast 2005 kultuurimaja. (Foto: H. Pärdi 2018)

< Jaama 7. Aastail 1921–2000 asus selles majas postkontor, praegu on seal majutusasutus Vana Postimaja. (Foto: H. Pärdi)

< Jaama 22A. Modernistlik elamu (1977), mille projekti autor oli arhitekt Johannes Fuks. (Foto: H. Pärdi 2018)

< Tallinna 5. Elu-ärihoone on ehitatud 1891. a. Eesti ajal asus siin kingsepp J. Simonlatseri töökoda ja jalatsiäri. 1930. aastail töötas majas ka juuksur J. Karu. 1962. a ehitati maja ümber, siin oli raadiote ja telerite remonditöökoda ning korterid. (Foto: H. Pärdi 2008)

< Tallinna 17. Traditsionalistlikus laadis nõukogudeaegne nn individuaalelamu 1960. aastait – nagu neid tollal ehitati nii maal kui linnas tuhandeid. (Foto: H. Pärdi 2018)

1920. aastail Suure-Jaani Piimatalituse Ühisuse moodne meiereihoone. Samas avati ka ühisuse kauplus. Ka nõukogude ajal jätkus hoones piimatöötlemine. Vahetult enne Eesti annekteerimist 1940. a sai Ilmatari tänavas valmis uus moodne algkoolihoone, mille projekti autor oli arhitekt Johannes Pikkov. Kooli juhatajana töötas sellal muuseas hilisem kuulus naivistlik kunstnik Paul Kondas.

Nõukogude aja tähelepanuväärsemaid täiendusi Suure-Jaani arhitektuuri on tule-tõrjedepoo kivist torn, mis ehitati H. Rünka projekti järgi 1953. aastal. Oluline on ka 1961. a tüüpprojekti järgi ehitatud avar keskkoolihoone, millele 2005. a arhitekt Veronika Valk koos kolleegide Villem Tomiste, hiljem Siiri Vallneri ja Katrin Koo-viga palju avalikku tähelepanu pälvinud moodsa juurdeehitise tegi. 2008. a rajati kaubanduskeskuse kõrvale uus, minimalistlikus laadis betoonist bussijaam. Väikelinna arhitektuuri-pildi kõige värskem täiendus on 2018. a vana tuletõrjemaja asemele ehitatud tervisekeskus.

> Tallinna 10. Hoone kuulus perekond Reimannile. Ehitati 1911. a elu-ärihooneks, siin oli tekstiili- ja rõivakauplus. Nõukogude aja algul oli hoones kultuuri-kaupade pood ja juuksur, 1962. a ehitati ümber kortereiks. (Foto: H. Pärdi 2018)

~ 1961. aastal ehitatud koolimajale tehti 2005. a uus moodne osa. Arhitektid Veronika Valk ning V. Tomingas, S. Vallner ja K. Koov. (Foto: H. Pärdi 2018)

> Tallinna 30. Hans Kapile kuulunud maja on ehitatud aastail 1926–1928. Alates 1971. aastast on majas heliloojate Kappide muuseum. (Foto: H. Pärdi 2018)

KASUTATUD ALLIKAD:

- Adolf Richters Baltische Verkehrs- und Adressbücher. Band I. Livland. Riga 1909.
- MIKKOR, Maiu-Liisa. Suure-Jaani raamatukogu ajalugu. Kursusetöö. Viljandi Kultuuriakadeemia. Viljandi 2003.
- VOORMANISK, Kaupo. Suure-Jaani vanemad majad. Gümnaasiumi uurimistöö. Suure-Jaani 2002.
- <http://galerii.suure-jaani.ee/index.php?category/181>.

Palju tänu abi eest Suure-Jaani raamatukoguhoidjale Merike Mikkorile ning Põhja-Sakala Vallavalitsuse töötajale Sirje Auale ja Avo Põdrale!

> Laululava on ehitatud 1991. a, renoveeriti 2010. a, värskendati 2018. a. (Foto: H. Pärdi 2018)

~ Köleri 38B. Vene õigeusu Peetruse Pauluse kirik õnnistati sisse 1908. a. (Foto: H. Pärdi 2018)

> Tuletõrjedepoo kivist torn (projekti autor H. Rünka) on püstitatud 1953. a vana puutorni asemele. Praegu on torn liidetud 2019. aasta veebruaris avatud tervisekeskuse hoonega, mille projekti tegi arhitekt Must. (Foto: H. Pärdi 2008)

